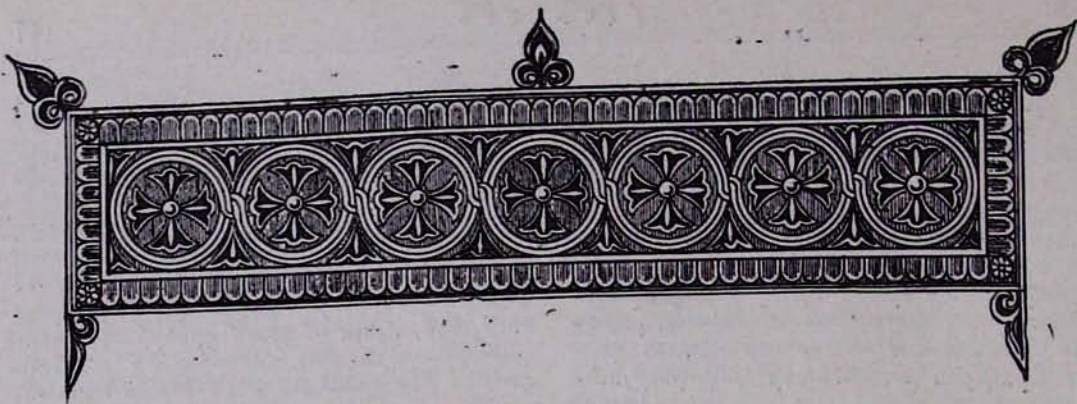

1. Գ. ԽԱՋԵՐՑԱՆ

ՁԵՎԻ ՊԵՐՄԻՅԱ ԵՐԿՐՈՐԴԱԿԱՆ ՆԱԽԱԴԱՍՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Դասական հայերենի ստորադասական կապակցութեամբ հանդես եկող երկրորդական նախադասութիւնների համակարգը օժտված է ձևի պարագա նշող երկրորդական նախադասութիւնների բազմապիսի կառուցվածքային տիպերով: Երկրորդական նախադասութիւնների հիշյալ տիպերը կիրառութեան մեծ հաճախականութիւն են ունեցել գրաբարի հենց ժողովման շրջանում և կարողացել են դրսևորել մտքի բազմաթիվ ու բազմազան նրբերանգներ, որոնց շնորհիվ լեզուն իր դիմամիկ ուժգնութեամբ բացահայտել է լեզվական իրողութիւնների իր հարստութիւնը, հզորութիւնն ու ճկունութիւնը:

Այդ կառուցվածքի երկրորդական նախադասութիւնների շարահյուսական պաշտոնն այն է, որ նրանք ցույց են տալիս գլխավոր նախադասութեան գործողութեան ձևը, որպիսութիւնը, բնույթը՝ նկարագրելով նրան զուգահեռ մի այլ գործողութիւն, ըստ որում գլխավոր նախադասութեան գործողութեան որակը ճշգրտելու և պարզաբանելու համար իբրև ձևի պարագա հանդես եկող երկրորդական նախադասութիւն, իր հիմնական շարահյուսական դերը կատարելով հանդերձ, սովորաբար ունենում է իմաստային այլ երանգներ:

Ձևի պարագա երկրորդական նախադասութիւնները գրաբարում կառուցվում են գերազանցապես որպէս հարաբերական բառով, մասամբ նաև զօր օրինակ հարաբերականով, որպէս քէ, որպէս զի, զի, քէ, եքէ, որ, մինչև, մինչ զի, իբրև զի, իբրև քէ շաղկապներով, իսկ գլխավոր նախադասութեան մեջ այդ շաղկապներին սովորաբար համապատասխանում է այնպես հարաբերյալը:

ՈՐՊԵՄ.— Ձևի պարագա հանդիսացող երկրորդական նախադասութիւնների գերակշիռ մասը գլխավոր նախադասութեանը կապվում է որպէս հարաբերական բառով: Այս տիպի երկրորդական նախադասութիւնները ցույց են տալիս գլխավոր նախադասութեան գործողութեան ձևը՝ նկարագրելով նրան զուգահեռ մի այլ գործողութիւն: Այդ նշանակում է, որ զուգահեռ

նկարագրվող գործողութեան շնորհիվ արտահայտված գլխավոր նախադասութեան ձևը կարող է ունենալ, բացի իր կատարած շարահյուսական հիմնական պաշտոնից, նաև իմաստային բազմապիսի երանգներ: Նման կառուցվածքի բարդ նախադասութիւններում երկրորդական մասի որպէս հարաբերականին երբեմն գլխավոր նախադասութեան մեջ չի համապատասխանում որևէ հարաբերյալ:

1. Կան երկրորդական նախադասութիւնների այնպիսի տիպեր, որոնք գլխավոր նախադասութեանը միանալով որպէս հարաբերական բառով, դրսևորում են գլխավոր նախադասութեան գործողութեան սոսկ ձևը, առանց որևէ իմաստային երանգի. օրինակ՝

«Ընն իմ երկու դստերը որ զայր ոչ գիտեն. հանից զնոսա առ քեզ. և արարէք ընդ նոսա որպէս հաճոյ իցէ ձեզ» (Մեռնգը, ԺԲ 8):

«... շտեսանէ որպէս պարտ է տասանել. և ոչ լսէ որպէս պարտ է խօսել, և չէ ի կենդանեաց համարի» (Ոսկեբերան, հատ. Ա, Վնենտիկ, 1862, էջ 110):

«... թող մեզ զպարտիս մեր, որպէս և մեք թողումք մերոց պարտապանաց» (Մատթ. 2 12):

Ուշագրավ է մեջբերված վերջին օրինակը, երբ երկրորդական նախադասութիւնը գլխավորին կապող որպէս հարաբերականին միացել է նաև և համադասական շաղկապը, որն այստեղ պարզապես հավելարարական նշանակութիւն ունի («էլ»): Սակայն ունենք նաև նույն կառուցվածքի այնպիսի երկրորդական նախադասութիւններ, որոնցում և շաղկապը շարահյուսական բոլորովին այլ իմաստ է հաղորդում երկրորդական նախադասութեանը, ընդգծելով վերջինիս ընդհանուր և անորոշ բնույթ կրելը, այլ կերպ ասած՝ երկրորդական նախադասութիւնը նման դեպքերում նկարագրում է ոչ թե գլխավոր նախադասութեան գործողութեան կոնկրետ, առանձին մի ձևը, եղանակը, բնույթը կամ որպիսութիւնը՝ որոշակի կերպով սահմանագծված նրա գործողութեան արակի մյուս հատկանիշներից, այլ տվյալ գործողութեան ձևը՝ իր

ամբողջ ծավալով, վերցրած ընդհանուր ձևով, առանց որևէ սահմանափակման: Համեմատելով՝

«Ուլ կին դու, մեծ են հաւատք քո, եղիցի քեզ որ-
պէս և կամիս» (Մատթ. ԺԵ 28):

«Այլ իբրև տեսանէին զթագաւորն Հայոց Վարդ-
գատ մեծ նախարարն Հայոց՝ թէ մանուկ բանսեր-
թով է, զչար ի բարոյ որոշել չգիտէ, սկսան այնու-
հետեւ ըստ կամաց իւրեանց վարել զթագաւորն, որ-
պէս և կամէին, բանիւր իւրեանց տանէին և բերէին
զնա (Փառասոսի Բիւզանդացոյ Պատմութիւն Հայոց,
Թիֆլիս, 1912, էջ 352):

«Այս է պատուէր իմ, զի սիրենշէր զմիմեանս,
որպէս և ես սիրեցի զձեզ (Յովհ. ԺԵ 12):

2. Երկրորդական նախադասութիւնը կարող է
արտահայտուել նմանաբայան շարահյուսական իմաստ,
այսինքն՝ գլխավոր նախադասութիւնն գործողութիւնը
կատարւում է երկրորդական նախադասութիւնը նկա-
րագրւած գործողութիւն հար և նման, նրան համա-
պատասխան:

«Եւ առէ ցնա Յեսու, Արդ, տուր զքեզ ի ձեռս իմ՝
զի սպանին և հեղից զարիւն քոյ, որպէս սպանին
դու զիս և հեղից զարիւն իմ. զի արդար եմ իրաւամբ
քան զքեզ, և երախտիս մեծամեծս արարի յարա-
ածան քում» «Եւ զնկայ վարդապետի Կողբացի՝ «Եղծ
աղանդոց», Թիֆլիս, 1914, էջ 173):

«Եւ մի փորձեսցուր զՏէր, որպէս ոմանք ի նոցա-
նէ փորձեցին, և յօժից անտի սատակեցան (Ա
Կորնթ. Ժ 9):

«Ջի օրինակ մի ետու ձեզ, զի որպէս ես ձեզ արա-
րի, և դուք առնիշէք» (Յովհ. ԺԳ 15):

3. Հիմնաւեքի շարահյուսական իմաստ են արտահայ-
տում այն տիպերը, որոնց երկրորդական նախադասու-
թիւնների գործողութիւնը ընդգծւած նմանաբայան է
արտահայտում գլխավոր նախադասութիւնն գործողու-
թիւնն կատարման նկատմամբ. ձևի շարահյուսական
դերը համարյա թե այստեղ չբանում է և հիմունքի
իմաստային երանգը դառնում է տիրապետող:

«Եւ արար Մովսէս հանդէս, որպէս պատուիրեաց
Տէր նմա, ամենայն անդրանկաց որդւոցն Իսրայելի»
(Թիւր Գ 42):

Որպէս ածար զմտա՝ պարտ է մեզ նախ զորս
առաքեմքն առ կայսր՝ արձակել, և ապա զոր ինչ
հրամայեցես ինձ՝ առնեմ անխափան» (Փարպեցի,
Պատմութիւն Հայոց, Տիֆլիս, 1904, էջ 83):

Առանձնապէս հիմունքի շարահյուսական իմաստ է
դրսերովում, երբ երկրորդական նախադասութիւնն
ստորոգյալը ասացական բայ է:

«Ահաւասիկ որդի արքային Յուդայ, թագաւորեսցէ
դա, որպէս խօսեցաւ Տէր ի վերայ տանն Դաւթի»
(Բ Մնացորդաց ԻԳ 3):

Եւ այժմ խնդրեմ ի քէն զլեռան զայն, որպէս
ասաց Տէր յաւոր յայնմիկ» (Յեսու ԺԴ 12):

Այս փաստերը վառ կերպով ցույց են տալիս, թե
ինչպիսի սերտ աղերսի մեջ են գտնւում ձևի և հի-
մունքի պարագաները՝ մի կողմից, մյուս կողմից՝
բացահայտում են հիմունքի պարագա երկրորդական

նախադասութիւնների առաջացումը ձևի պարագա
երկրորդական նախադասութիւններից:

4. Երկրորդական նախադասութիւնը շատ հաճախ
օժտւած է նմանաբայան իմաստային երանգով
այն դեպքում, երբ նա նկարագրում է գլխավոր նա-
խադասութիւնն գործողութիւնն ձևը՝ համեմատութիւն
անցկացնելով այլ առարկաների գործողութիւնն հա-
կանշի հետ:

«Արդ լիզանէ ժողովուրդս այս զամենայն որ շուրջ
զմէր են, որպէս լիզանէ արշառ զգեղ դաւար ի դաշ-
տի» (Թիւր ԻԲ 4):

«Որպէս ի ճարպոյ պարարտութենէ ւնցի անձն իմ,
շրթամբք ցնծութեան օրհնեսցէ զքեզ բերան իմ»
(Սաղմ. ԿԲ 6):

«Փորձեցեր զմեզ, Աստուած, և քննեցեր, որպէս
և քննի արծաթ (Սաղմ. ԿԵ 10):

Ձևի պարագա նշող երկրորդական նախադասութիւնն
փոխարարելութիւնը գլխավոր նախադասութիւնն
նկատմամբ համեմատաբար ազատ է. երկրորդական
նախադասութիւնների շարահյուսութիւնը գլխավորի
հարաբերութիւնը լինում է առաջագաս և հետագաս:

ա) Երկրորդական նախադասութիւնը առաջագաս
է դրւում, երբ անհրաժեշտութիւն է զգացվում շեշ-
տել երկրորդական նախադասութիւնն բովանդակութիւն
կարեւորութիւնը՝ չբնկացնելու, արդարացնելու կամ լի
պատճառաբանելու համար գլխավոր նախադասութիւնն
մատնանշված (և ոչ այլ) գործողութիւնը՝ նրա տվյալ
ձևով կատարվելը նկարագրելու միջոցով:

«Եւ որպէս նեղեր դու զարիւնդ քա տուր ի վերայ
մեղաւորաց, ի փրկութիւն յանցաւորաց՝ պարզեան և
մեզ հեղու զարիւն մեր ի վերայ խոտտոյանութեանս
այսորիկ և իւրաքանչիւր թողութեան մեղաց» (Փարպ.
62):

«...Եւ արդ աւասիկ եմք ընդ ձեռամբ ձերով, որ-
պէս նաեւ է ձեզ և որպէս կամիք առնել՝ արարէք»
(Յեսու Բ 25):

բ) Երկրորդական նախադասութիւնը դրւում է հե-
տագաս, երբ նա սոսկ պարզաբանում է գլխավոր
նախադասութիւնն գործողութիւնն որակը, որպիսու-
թիւնը կամ ձևը:

«Իսկ սուրբն Ներսէս խօսէր ընդ նոսա որպէս օրէն
էր, եթէ տեսէր և քաջ զմտաւ ածէք, և յիշեցէր զրանն
Տեառն պատուիրանին միաբանութեամբ որպէս պա-
տուիրացն ծառայից հնազանդ կալ տերանց իւր-
եանց» (Բիւզ. 245):

«...ոչ է մարթ ումեր սկիզբն առնուլ լինելոյ, եթէ
ոչ յայնմէ առնուցուլ զլինելին. և Աստուած միայն կա-
րող իցէ առնել յուրեղէ ինչ որպէս և կամի» (Ողն.
91):

Սակայն որպէս հարաբերականին միացող երկրոր-
դական նախադասութիւններին նախադասութիւն կաղ-
մում կարող են համապատասխանել նաև հարաբեր-
յալներ, որոնք առավել ևս ճշգրտում և բացահայ-
տում են շարահյուսական այն հարաբերութիւնները,
որոնց դրսերում համար ծառայում են երկրորդա-
կան նախադասութիւնները: Այդ հարաբերայններն են՝
այնպէս, այսպէս, սոյնպէս, նոյնպէս, նոյնպիսի, այս-

պիսի և այլն ցուցական դերանունները: Գլխավոր նախադասության մեջ հարաբերյալների առկայության շնորհիվ մասերի միջև երկկողմանի կապակցություն է ստեղծվում, որի պատճառով մտքի կապը բարդ նախադասության բաղադրիչ մասերի միջև դառնում է ավելի սերտ և անմիջական:

Այնպես... որպես կապակցության դեպքում գլխավոր նախադասության գործողությունը կատարվում է երկրորդական նախադասությամբ նկարագրված գործողության համեմատ, նրա ձևով կամ նրա նմանությունով: Այդ նշանակում է, որ գլխավոր նախադասության գործողությունը ուղիղ հարաբերում է երկրորդական նախադասության գործողության ձևին, առաջինի գործողությունը իսկ և իսկ տեղի է ունենում երկրորդականի նշած գործողության ձևով:

«Մտին Մովսէս և Ահարոն առաջի Փարաւոնի. և արարին այնպէս, որպէս պատուիրեաց նոցա Տէր» (Եղ. է 10):

«Ձիթ ինչ որ այնպէս զայրացուցանէ զԱստուած, և ի ցասումն անէ, և պատժապարտ մեծաց տանջանաց անէ, որպէս և յորժամ անձին որ սուրբ անուն յորջորջիցէ, թէպէտ և յամենայն մեղաց սուրբ իցէ, պարտի զանձն ի մեղաւորաց կողմանէ հաշուել» (Սերբերիանոսի ճառք Ա—ԺԵ, Վենետիկ, 1830, էջ 90):

«...որպէս ասաց ինձ Հայրն, այնպէս խօսիմ» (Յովհ. ԺԲ 50):

Ինչպես կարելի է դիտել, վերոբերյալ օրինակներում երկրորդական նախադասությունները բացահայտում են գլխավոր նախադասության գործողության ձևը՝ առանց իմաստային այլ երանգ ավելացնելու Սակայն այս միևնույն կապակցությամբ կառուցվում են նաև բարդ նախադասության այնպիսի տիպեր, որոնց երկրորդական մասերը, ձևի պարագայի շարահյուսական հիմնական ֆունկցիան կատարելով հանդերձ, ունեն նաև համակարգային նպատակներ: Երկրորդական հանգամանքը բխում է նրանից, որ երկրորդական նախադասությունը նկարագրում է գլխավոր նախադասության գործողության ձևը՝ համեմատելով տարբեր առարկաների հատկանիշները միմյանց հետ:

«Ոչ որ այնպէս յարեցուցին լինի խելագար որպէս յարժապիրուցին (Ոսկ. հատ. Ա էջ 413):

«...որպէս վառի եղեգն ի կայծականց հրոյ, այնպէս այրեսցին ի բորբոքեալ բոցոյ» (Նսայի Ե 23):

«Որպէս ժողովի որոմն և ի հուր այրի, այնպէս եղիցի ի կատարածի աշխարհիս» (Մատթ. ԺԲ 40):

Նման կառուցվածք ունեցող բարդ նախադասություններում գլխավոր և երկրորդական մասերի փոխհարաբերությունը, շարադասության առումով, համեմատաբար ազատ է, այսինքն՝ երկրորդական նախադասությունը կարող է լինել առաջադաս և հետադաս. համեմատի՝

«...որպէս հալի մոմ առաջի հրոյ՝ այնպէս կորիցեն մեղաւոր յերեսաց Աստուծոյ» (Սաղմ. Կէ 8):

«Այնպէս, ասէ, ուրախ լինիցին փրկեալն քո, որպէս որք ուրախ լինին ի հոնձս, որք զպտուղս իւրեանց վատապնդոց ժողովին, կամ իրրի որք զաւարն բաժանեն (Սերբերիանոս, էջ 40):

Գրաբարում շատ տարածված են բարդ նախադասության այն տիպերը, որոնց գլխավոր և երկրորդական մասերը կազմվում են «որպէս... նայնպէս» կապակցությամբ: Նայնպէս հարաբերյալի առկայությունը գլխավոր նախադասության կազմում մատնանշում է վերջինիս գործողության ձևը՝ երկրորդական նախադասությամբ նկարագրված գործողության ճշգրիտ նմանությամբ ու նույնությամբ, ընդգծում է գլխավոր նախադասության գործողության կատարումը՝ նրան զուգահեռ երկրորդական նախադասությամբ բացահայտվող գործողությանը ուղղակի համապատասխանող ձևով:

«Եւ խաղացէ խորանն վկայութեան և բանակ Ղևտացոցն ի մէջ բանակացն, որպէս բանակեացին՝ նայնպէս շուսացն, իւրաքանչիւր զհետ միմեանց ըստ պետութեան» (Թիւր Բ 17):

«Եւ եթէ խեղեսցէ որ զընկեր իւր, որպէս՝ արարն՝ նայնպէս արացի նմա. բնկանն ընդ բնկման, ակն ընդ ակն, ատամն ընդ ատամն, որպէս առնիցէ որ զխեղութիւն, նայնպէս հատուցի նմա» (Ղևտ. իդ 19—20):

«Այլ զայս որպէս և լսել որ կամիցի, նայնպէս և ընկալցի» (Քրոնիկոն, մաս Ա, էջ 62—63):

Պետք է նկատել, որ նման կառուցվածքի ստորադասական նախադասությունների գլխավոր և երկրորդական մասերը իրենց փոխհարաբերությամբ, շարադասության տեսակետից, կայուն դիրքում են հանդես գալիս. երկրորդական նախադասությունը միշտ նախորդում է գլխավորին և երբեք հետադաս չի կարող լինել. այս հանգամանքը այդ տիպի բարդ նախադասությունների կառուցվածքային կարևոր առանձնահատկություններից մեկն է հանդիսանում:

«...որպէս դու կարծես թէ այն ինչ մեզ հակառակ ինչ իցէ, նայնպէս և մեք ասեմք թէ այն քեզ հակառակ է» (Ոսկ. հատ. Ա, էջ 420):

«Եւ ասէ ցնոսա Սամփոն. Որպէս արարին ընդ իս, նայնպէս արարի ընդ նոսա» (Դատաւոր ԺԵ 11):

«...որպէս էի ընդ Մովսիսի, նայնպէս եղէց և ընդ քեզ» (Յեսու Ա 5):

Ձևի պարագա երկրորդական նախադասություն պարունակող բարդ նախադասությունները կարող են կազմվել նաև որպէս... այսպէս, որպէս... այդպէս, որպէս... սոյնպէս կապակցություններով, որոնք գործածության շատ քիչ հաճախականություն ունեն, սակայն արտահայտում են շարահյուսական միևնույն հարաբերությունները, ինչ որպէս... այնպէս կապակցությամբ կառուցված բարդ նախադասությունները:

«Որպէս խառնեցաւ ի կարգ սուրբ ամուսնութեան աշխարհիս, այսպէս չեմուտ ընդ մարմնաւոր պիտոյիւր ամենայն ապականացու իրաց աշխարհիս» (Նդիշի, էջ 192):

«Եւ նա ասէ. Այդպէս եղիցի որպէս ասացէք» (Մնունդ ԽԴ 10):

«Միթէ որպէս նայն եհար, սա այնպէս վիրաւորեսցի», կամ որպէս նայն սպան, այնպէս սատակեսցի» (Նսայի Իէ 7):

«Նայնպէս և ի թագաւորին Պապայ ձեռն արկանէր. երդնոյր և ասէր՝ թէ կեցից և մեռայց ի վերայ բո որպէս նախնիքն իմ ի վերայ նախնացն քոց. որպէս

և հայրն իմ ի վերայ հօրն քո Արշակայ, սոյնպէս և ես ի վերայ քո, բայց միայն շարախօսացն ունին մի գնիցեալ (Թիւզ. 291):

Սակայն բացառված չեն նաև այնպիսի կազմութիւններ, որոնց գլխավոր և երկրորդական նախագահութիւնները կառուցվում են «այսպիսի... որպէս, նոյնպիսի... որպէս» կապակցութիւններով, որոնց կիրառութեան շրջանակները խիստ սահմանափակ են:

«Ուլիմն արդասիրն ոչ նոյնպիսի մնացին՝ որպէս և ինն, այլ զի ի լաւն դարձնալ՝ լաւք եկեմ երեսցին» (Նզնիկ 22):

Ինչպես կարելի է նկատել մեքերոված փաստերից, շարահյուսական իմաստի տեսակետից նման կառուցվածքի բարդ նախադասութիւնները ոչնչով չեն տարբերվում «որպէս... այնպէս» կապակցութեամբ կազմված ստորադասական բարդ նախադասութիւններից, որոնք մանրամասն քննվել են վերևում:

ԶՈՐ ՕՐԻՆԱԿ.— Դասական հայերենի շարահյուսական համակարգին բնորոշ է նաև երկրորդական նախադասութիւնների այն տիպը, որը միանում է գլխավոր նախադասութեանը զոր օրինակ բառակապակցութեամբ, կատարելով շարահյուսական նույն պաշտոնը, ինչ որպէս հարաբերականը, բառային իմաստով էլ հոմանիշ լինելով նրան (աշխարհարարում նրա համարժեքն է «ինչպես» հարաբերականը): Այդ կառուցվածքի երկրորդական նախադասութիւնները ընդհանրապես չեն ունենում հարաբերյալ գլխավոր նախադասութեան կազմում: Շարադասութեան տեսակետից ուշագրավ է այն հանգամանքը, որ հարաբերյալ չլինելու դեպքում երկրորդական նախադասութիւնը, իրեն կանոն, հետագայ գիրք է ունենում. այսպես՝

«...և կոտորեաց զնա սրով սուսերի և զամենայն շնչաւոր ի նմա, և ոչ մնաց ի նմա և ոչ մի ապրեալ և փախստական. և արար ընդ Թագաւորն նորա՝ զոր օրինակ արար ընդ Թագաւորն Նրիբովի» (Ցեառ Ժ 28):

«Կապել զՍամփունն եւթք, և առնել ընդ նա զօր օրինակ արար ընդ մեզ» (Դատարբ ԺԵ 10):

«Եւ զամենայն զճարպն կորզեցէ՛ զոր օրինակ կորգիցի ճարպ յողջակիղէ փրկութեանն» (Ղեւոն. Դ 31):
Սակայն «զոր օրինակ» բառակապակցութեամբ միացող երկրորդական նախադասութիւններին գլխավորում կարող են համապատասխանել նաև այդպէս, նոյնպէս և այլն հարաբերյալներ, որոնց առկայութեան պատճառով երկրորդական նախադասութիւններն ընդհանրապես դրվում են առաջագոյս. այսպես՝

«Զոր օրինակ զնայ ծառայ իմ Եսայի մերկ և բոկ, այդպէս զերիս ամա եղիցին Նշանք և արուեստք Եգիպտացեցդ և Եթովպացեց» (Եսայի Ի 3):

«...Զոր օրինակ արար զուսպակին մեղաց. նոյնպէս արասցէ և նմա» (Ղեւոն. Դ 20):

ՈՐՊԷՍ ԶԻ.— Գրաբարում կազմվում են նաև այնպիսի բարդ նախադասութիւններ, որոնց երկրորդական մասերը գրխավորին միանում են որպէս զի բարդ շաղկապով: Սակայն նման կառուցվածքի դեպքում որպէս զի շաղկապին գլխավոր նախադասութեան մեջ, իրեն կանոն, անպայման համապատասխանում է հարաբերյալը, որի շնորհիվ էլ իրեն նպատակի պա-

րագա կիրառվող երկրորդական նախադասութիւնը կատարում է այս դեպքում ձևի պարագայի հիմնական շարահյուսական պաշտոն: Չնայած դրան, երկրորդական նախադասութիւնը, այնուամենայնիվ, օժտված է լինում նաև նպատակի իմաստային երանգով:

«Այնպէս խօսեցարուք և այնպէս արարէք, որպէս զի ազատութեան օրինօրն իցէք զատկեց» (Թուղթ Զակովրայ Բ 12):

«Եւ եոթնալ Առանձար և գունդն որ ընդ նմա՝ այնպէս շնորհեցաւ նմա յԱստուծոյ, որպէս զի տնայն գրանակն Պարսից, և զհօր վերջապահ թեով միով անկեալ՝ զբաղումս հանէին ընդ սուր, և զայլս փախրստականս արարեալ արկանէին ի զօրն Պարսից» (Փարպ. 69):

«Թէպէտ և ունիցի որ ինչս և ստացուածս բաղումս՝ վարեցէ զնոսա այնպէս, որպէս զի յետ սակաւ ինչ ժամանակի լրանելոց է» (Ոսկ. Մեկնութիւն Սուրբ Աւետարանի, էջ 55):

ՈՐՊԷՍ ԹԷ.— Այս բարդ շաղկապով միացող երկրորդական նախադասութիւնները նույնպես կառուցվում են երկակի կապակցութեամբ՝ պարտադիր կերպով հարաբերյալի առկայութեամբ հանդերձ գլխավոր նախադասութեան մեջ. ըստ որում երկրորդական նախադասութեան ձևի պարագա լինելու հանգամանքը ամբողջովին կախված է այդ հարաբերյալի առկայութեանց: Տվյալ դեպքում երկրորդական նախադասութիւնը միաժամանակ արտահայտում է շարահյուսական այնպիսի զուգահեռ իմաստ, ըստ որի նրանով տրված հաղորդումը երկրայական բնույթ է կրում. գլխավոր նախադասութեան գործողութեան ձևը տեղի է ունենում երկրորդական նախադասութեան գործողութեանը կարծեցյալ նմանութեամբ կամ համապատասխանութեամբ: Այդ նշանակում է, որ գլխավոր նախադասութեան գործողութեան ձևը գրանցվում է նրան զուգահեռ մի այլ ոչ-իրական գործողութիւն նկարագրելու միջոցով:

«...այնպէս պնդով ազանին [չհանդերձս], որպէս Բէ հանդերձն ընդ մարմինն կարեալ իցէ» (Ոսկ. հատ. Ա էջ 68—9):

«...այնպէս թուէր՝ որպէս Բէ շնորհուկս արարեալ նմա զործեցին զայն» (Ոսկ. Մեկնութիւն Սուրբ Աւետարանի, էջ 175):

«Այդ գիր ոչ կարգայ, և զընթերցուածն այնպէս առնէ անսայթթք, որպէս Բէ գրեցն» (Փարպ. 201):

ԶԻ.— Կիրառութեան մեծ հաճախականութիւն ունեն զի շաղկապով միացող երկրորդական նախադասութիւնները իրեն ձևի պարագա, որոնց գլխավորում անպայման, իրեն կանոն, համապատասխանում է այնպէս հարաբերյալը Նի իրոր, նման տիպի երկրորդական նախադասութիւնների կարող են ձևի պարագայի շարահյուսական դեր կատարել միայն այն դեպքում, երբ գլխավոր նախադասութեան մեջ առկա է ձևի պարագայի անվանական (ձևական) պաշտոնով հանդես եկող հարաբերյալը, որը չուրի լինելով նյութական կոնկրետ իմաստից, իր ձևով բովանդակութիւնը ստանում է երկրորդական նախադասութեան շնորհիվ: Բացի այդ, եթե հարաբերյալը վերցնենք զբխավոր նախադասութեան բառային կազմից, զի շաղ-

կապով միացող երկրորդական նախադասությունները անմիջապես կարտահայտեն պատճառական կամ նպատակային հարաբերությունները Համեմատի՛ր՝

1. «... շնորհիվ այնպես հանգեան ի նմա, զի մեծամեծ նշանն և բժշկութիւնն առնէր հիւանդաց, ուր դէպ լինէր, զմոլորութիւնն դարձուցանէր» (Քիւղ. 113):

2. «... շնորհիվ հանգեան ի նմա, զի մեծամեծ նշանն և բժշկութիւնն առնէր հիւանդաց»...:

3. «Եւ այնպէս շանայ սատանայ, զի զամենայն ոք ի բարւոյն ակնկալութենէ վրիպեցուցէ, և ի սնտի յոյս կապիցէ» (Նզն. 74):

4. «Եւ շանայ սատանայ՝ զի զամենայն ոք ի բարւոյն ակնկալութենէ վրիպեցուցէ»:

Ինչպես կարելի է վերորդել շարք բարդ ստորադասական նախադասությունների պարզ համեմատություններից նկատել, 2-րդ համարով ցույց տրված երկրորդական նախադասությունը, շունենալով գլխավորում համապատասխան հարաբերությամբ, զրկվել է 1-ին համարում իր կատարած ձևի պարագայի շարահյուսական պաշտոնից և հանդես է եկել սոսկ պատճառական հարաբերությամբ, իբրև պատճառի պարագա: Իսկ 4-րդ համարով բերված երկրորդական նախադասությունը, շունենալով գլխավորում համապատասխան հարաբերությամբ, զրկվել է 3-րդ համարում իր կատարած ձևի պարագայի շարահյուսական պաշտոնից և հանդես է եկել իբրև նպատակի պարագա: Ասվածից հետևում է այն, որ զի շաղկապով միացող երկրորդական նախադասությունների ձևի պարագայի շարահյուսական ֆունկցիայով հանդես գալը պայմանավորված է գլխավորում համապատասխան հարաբերության առկայությամբ:

Նման կառուցվածքի երկրորդական նախադասությունները, իրենց կատարած հիմնական շարահյուսական պաշտոնի հետ մեկտեղ, իբրև առանձին իմաստային ներբանդ, դրսևորում են նաև նպատակային հարաբերություն: Այդ դեպքում երկրորդական նախադասության ստորոգյալը, իբրև կանոն, լինում է 1-ին կամ 2-րդ ապառնի բայաձևերով: Հենց այս վերջին հանգամանքն է, որ օժտում է երկրորդական նախադասությունը նպատակի շարահյուսական իմաստի երանգով:

«Ապա բիւրս բիւրուց կտորէին, և հազարս հազարաց, զի այնպէս տուաւ հրաման ի թագաւորէն, զի ամենեկին քրիստոնեայ անուն ի սահմանս նորա մի գտցի» (Քիւղ. 197):

«... Այնպէս ընթացարոր զի ճատենիցէ՞» (Թուղթ առ Կորնթացիս Ա, Թ. 24):

«Ձայս ասելով՝ ահիւ սպառնալեացն կամեցաւ ի հաւատս ձգել զնա. և այնպէս հաւանեցուցանել՝ զի մի անհարին իրսն վարիցի» (Ոսկ. Մեկնութիւն Սուրբ Աւետարանի, էջ 243):

Զի շաղկապով միացող երկրորդական նախադասությունների բնորոշ մի առանձնահատկությունն էլ այն է, որ նրանք, որպես կանոն, շարահյուսական մեկ օրինաչափություն ունեն, այդ այն է, որ նրանք երբեք առաջադաս չեն լինում, այլ հանդես են գալիս միշտ հետագայ դիրքում, Համեմատի՛ր՝

«Այլ Աստուած այնպէս պատուել զմարդն կամեցաւ, զի առ լաւութեանցն խնամուտ լինելոյ՝ զանձնիշխանութիւնն պարգևեաց նմա.. (Նզն. 30):

«... այնպէս ճշգրտի հասցին սաղորիչս անօրէնութեանն զՀազարաւոյս ի վերայ Հայոց, զի և աւուր միով յառաջ ժամանեցին խոյս տալ ի քաղաքէն և անձին ճգալ, և ոչ ինձն կարողիլուն Յանան» (Փարպ. 145):

«... այնպէս արեցեալ էր Խաթին, զի զամենեցուն տէրն ընդ երեսուն արծարայ վաճառեաց» (Ոսկ. հատ. Ա, էջ 413):

Եթէ, Թէ.— Այս շաղկապներով միացող երկրորդական նախադասությունները հանդիսանում են շարահյուսական հոմանիշ զի շաղկապով միացող երկրորդական նախադասություններին և օժտված են քերականական նույն հատկանիշներով: Ինչ վերջիններս, Հետևաբար կրկնությունից խուսափելու համար այստեղ չենք շարադրի այն առանձնահատկությունները, որոնք բնորոշ են ինչպես երկ, քէ շաղկապներով, այնպէս էլ զի շաղկապով միացող երկրորդական նախադասություններին: Միայն ավելացնենք, որ այդ երկու տիպերի միջև եղած տարբերությունը սպառնում է միայն կիրառության հաճախականությամբ. այլ կերպ ասած՝ երկ և քէ շաղկապով միացող երկրորդական նախադասությունների գործածությունը շատ հազվադեպ է, քան զի շաղկապով կառուցվող երկրորդական նախադասությունները:

«... այնպէս պարտ է իմանալ, երբ Հոգին Սուրբ շրովն գրէ զբարեբարութիւնն» (Սնդ. 53):

«... նմա այնպէս թուցաւ, երբ զայն շար ինչ կամացն հեճուկս Ներսիսի առնիցէ ի կենդանեաց առ մեռեալս, վասն թշնամութեանն՝ զոր ունէր ընդ նմա» (Քիւղ. 345):

«Եւ ի տալ Զրուանայ զարամոնսն ցՈրմիզդ և օրհնել զնա, մատուցեալ Արհմենի առաջի Զրուանայ՝ ասէ ցնա. ո՛չ այնպէս ուխտեցի՝ քէ ո ոք յերկուց որդոցն իմոց յառաջ առ իս հասցէ, զնա թագաւոր արարից» (Նզն. 80):

«Պարզեա զձեռս մի ընդ երկինս, այլ յաղթատացն ձեռս, եթէ յաղթատն ձգիցես, այնպէս համարեսքի քէ յերկնիցն կատարս հասուցեր» (Ոսկ. հատ. Ա էջ 177):

ՈՐ.— Եսարահյուսական հոմանիշի արժեքով հանդէս է գալիս նաև ուր շաղկապով միացող երկրորդական նախադասությունների այն տարատեսակը, որը գործածությունը շատ ավելի սեղմ ոլորտ ունի, քան նախորդը: Սակայն ուշագրավ է, որ նման կառուցվածքի երկրորդական նախադասությունները հետագայում կիրառության լայն ծավալ նվաճելով, դառնում են տվյալ կառուցվածքի համարյա թե միակ տիրապետող տիպը:

«Եւ այնպէս սաստիկ արկին զպարտերս հարկաց աշխարհին ի վերայ տան նորա, ուր մինչև զհարց և զհաւուց և զիւր արարս և զզարդս կանանց ևս եղ ի վերայ և ետ և տուեցաւ, և ոչ կարաց հատուցանել զպարտսն արթունի» (Նզն. էջ 139):

«Ո՞վ որ կայցե այնպէս թշուառական, որ կամաւ այնչափ գործ գործիցէ. և անձամբ դանձն ծանակ առնիցէ...» (Ոսկ. հատ. Բ էջ 504):

Ինչ.— Գրաբարում ունենք ինչ հարաբերական բառով միացող երկրորդական նախադասութիւններ, որոնք գլխավոր նախադասութիւնի գործողութիւնի նկատմամբ հանդես են գալիս շարահայտական երկակի հարաբերութիւնով. որտեղ խառնակում են ուղիղ խնդրի և ձևի պարագայի շարահայտական պաշտոնները: Ուղիղ խնդրի պաշտոնը կատարելու պատճառով ինչ հարաբերականը իր վրա ստացել է զ նախդիրը իրրեւ որոշյալ հայցական, սակայն ամբողջ հարգուման նկատմամբ երկրորդական նախադասութիւնը գերազանցապէս արտահայտում է ձևի պարագայի պաշտոնը:

«Ահաւասիկ դուստր իմ կոյս, և հարճ նորա. հանից զնոսա արտաքս, և լլկեցէր զնոսա, և արարէր ընդ նոսա զինչ հաճոյ է յաշւ ձեր» (Դատաւոր ԺԹ 24):

ՁՈՐ.— Երկրորդական նախադասութիւնները գլխավորին կարող են միանալ նաեւ որ հարաբերականի որոշյալով (այսինքն՝ զ. հայցականով կազմված = դոր), որին գլխավոր նախադասութիւն մեջ պարտադիր կերպով համապատասխանում է այնպէս հարաբերյալը: Այս տիպի երկրորդական նախադասութիւնները նույնպէս շատ տարածված չեն: Շարադասութիւն տեսակետից նրանք սովորաբար առաջագաս են լինում:

«Եւ ասէ Սիբա ցարբայ. Ըստ ամենայնի զոր հրաման ետ տէր իմ արքայ ծառայի իւրում, — այնպէս արասցէ ծառայ քո» (Բ Թադ. Թ 11):

ՄԻՆԶ.— Այս շաղկապով միացող երկրորդական նախադասութիւնները ցույց են տալիս գլխավոր նախադասութիւնի գործողութիւնի ձևը՝ նրանից առաջացած մի անսպասելի, շնթաղովող գործողութիւն նկարագրելու միջոցով: Այդ նշանակում է, որ երկրորդական նախադասութիւնը օժտված է հետեւանքի շարահայտական իմաստի երանգով: Նման կառուցվածքի բարդ նախադասութիւններում գլխավոր և երկրորդական նախադասութիւնների փոխհարաբերութիւնը, շարադասութիւն առումով, ընդհանրապէս կայուն է. երկրորդական նախադասութիւնը սովորաբար հետագաս դիրքում է լինում:

«Կողոպտեցին հանին և ոչ ինչ զոր ընդ իւրն ունէր. այնպիս ձաղեցին աղքատութեամբ, մինչ հաց մուրանային և բերէին նմա իւր ծառայքն» (Նդիշ, էջ 139):

ՄԻՆԶԻ.— Գրաբարը կազմում է նաեւ այնպիսի երկրորդական նախադասութիւններ, որոնք գլխավորին կապվում են մինչև շաղկապով: Այդ կառուցվածքի երկրորդական նախադասութիւնները արտահայտում են շարահայտական այնպիսի իմաստ, ըստ որի նրանք խտացած, ընդգծված կերպով նկարագրում են գլխավոր նախադասութիւնի ձևից առաջացած մի գործողութիւն, որն անսպասելի, անհավանական է թվում. և տրամաբանորեն չպետք է բխեր գլխավոր գործողութիւնից: Այդ պատճառով երկրորդական նախադասութիւնը բովանդակութիւնը հակադրվում է մնացած բոլոր հավանական մտքերի, որոնք լռելայն ենթադրվում են: Տվյալ դեպքում ևս երկրորդական նախադաս-

ութիւնները, կատարելով հանգրծ իրենց հիմնական շարահայտական ֆունկցիան (ձևի պարագայի պաշտոնը), դրսևորում են հետեւանքի իմաստային երբեքանգ: Այս տիպի երկրորդական նախադասութիւնների շարադասութիւնը կայուն է, նրանք հանդես են գալիս միշտ հետագա դիրքում:

«Եւ այնպէս բարձրացուցանէին զպաշտօնն սրբութեան, մինչև ոմանք ի դառն դահճացն մեծապէս քաղցրութիւն անկանէր ընդ լսելիս նոցա» (Նդիշ, էջ 196):

«Եւ այնպէս միշտմութս եղեալ հանգամանօք օրինապատգամացն, մինչև բնաւ արտաքոյ իւրեանց բնակութեանն զերծանեն» (Կորնւ, էջ 54):

Մեքերկված օրինակներում երկրորդական նախադասութիւնները վերաբերում են գլխավոր նախադասութիւնի ստորգլխին՝ նկարագրելով նրա գործողութիւնի ձևը, նրանից առաջացած մի այլ գործողութիւն ցույց տալու միջոցով: Սակայն պատահում են նաեւ այնպիսի բարդ նախադասութիւններ, որոնց երկրորդական մասերը վերաբերում են ոչ թե գլխավոր նախադասութիւնի ստորգլխին, այլ մակրայով արտահայտված ձևի պարագային:

«Եւ այնպէս հնշտ զգնութիւնն համարէր, մինչև պարծել ևս ի կապանս զերութեանն» (ՍնԳԺ, 36):

Ուշագրավ է, որ վկայված օրինակում երկրորդական նախադասութիւնի ստորգլխը արտահայտված է անորոշ դերբայով, ուստի և այն դերբայական նախադասութիւն է, որի դիմային, ժամանակային և եղանակային հարաբերութիւնները կարող են ըմբռնվել բնագրից, տվյալ դեպքում՝ գլխավոր նախադասութիւնի ստորգլխից, որն արտահայտված է դիմավոր ձևով: Բնորոշ է, որ նման դեպքերում բարդ նախադասութիւնի մասերից միայն մեկը (սովորաբար երկրորդական նախադասութիւնը) կարող է դերբայական նախադասութիւն լինել, իսկ մյուսը անպայման պետք է դիմավոր բայով ստորգլխով ունենա:

ՄԻՆԶ ԶԻ.— Երկրորդական նախադասութիւնները կարող են գլխավորին միանալ նաեւ մինչ զի բարդ շաղկապով: Նման կառուցվածքներում երկրորդական նախադասութիւնը, բացահայտելով հանդերձ գլխավոր նախադասութիւնի գործողութիւնի ձևը, նկարագրում է նրանից առաջացած նույնիսկ այնպիսի գործողութիւն, որը անսպասելի, անհավանական բնույթ է կրում: Նա իր անհավանականութեամբ հակադրվում է մնացած բոլոր հավանական, սպասելի, ենթադրվող գործողութիւններին, որոնք լռելայն ընկալվում են: Այստեղ նույնպէս նույն է հետեւանքի շարահայտական իմաստ: Գլխավոր և երկրորդական նախադասութիւնների փոխհարաբերութիւնը, շարադասութիւն առումով, համապատասխան կայուն է. երկրորդական սովորաբար հետագաս է լինում գլխավորին:

«Այնպէս արժանի հաւատարմութեան եղև Ոնեսիմոս, մինչ զի այնպիսի իրք հաւատային նմա» (Ոսկ. հատ. Ա էջ 649):

ԻՐՐԻԻ Թէ, ԻՐՐՈԻ Թէ.— Ձևի պարագայի շարահայտական պաշտոնով հանդես են գալիս նաեւ այն երկրորդական նախադասութիւնները, որոնք գլխավորին կապվում են իրրեւ թէ, իրրու թէ շաղկապներով, որոնց գլխավոր նախադասութիւնի մեջ, իրրեւ կանոն,

անպայման համապատասխանում է այնպէս հարաբերւալը Սակայն այդ բարդ շաղկապներով միացած երկրորդական նախադասութիւնները, ձեռն պարագայի նրանց շարահիւսական հիմնական իմաստին զուգահեռ, արտահայտում են երկրայական երանգ: Այդ նշանակում է, որ գլխավոր նախադասութիւն գործողութիւն ձեռն գործողութիւն նկարագրելու միջոցով:

«Այնպէս պարտ և պատշաճ է պատրաստել միայնակեցացն իբրև քէ վաղին մեռանին, և այնպէս պարտ է վարել զմարմին՝ իբրու քէ բազում ժամանակս ընդ մեա կալոց իցէ» (Նազար Պոնտացի, Վարք և մատենագրութիւնք, Վենետիկ, 1907 թ., էջ 35):

ԻԲՐՈՒ ԶԻ.— Համանման շարահիւսական հարաբերութիւն են նշում այն երկրորդական նախադասութիւնները, որոնք գլխավորին կապվում են իբրու զի շաղկապով, և ունեն նույն առանձնատկութիւնները, ինչ նախորդ տիպի երկրորդական նախադասութիւնները:

«...այնպէս մարդասէր է, իբրու զի վասն փրկութեան մարդոյ որ ինչ վայել են բանք պատուի նորա՝ վասն այնորիկ արհամարհէ զայն» (Ոսկ. հատ. Բ էջ 601):

Այսպիսով, տալով ձեռն պարագայի երկրորդական նախադասութիւնների ընդհանուր նկարագիրը, հանգում ենք սա եզրակացութեան. դասական հայերենը մինչև մատենագրութեամբ հաստատվելը արդեն մշակված, հղկված, ճոխ ու ձկուն լեզու է եղել, դարերի ընթացքում հարահուրով գործածութեամբ կոկված ու կատարելագործված, ընդունակ լինելով ամենատարբեր վերացական գաղափարներ, բարդ ու նրբին մտքեր արտահայտելու: Նա իր շարահիւսական համակարգում ստեղծել է քերականական այնպիսի միջոցներ, առանց որոնց ոչ մի քաղաքակրթված ու զարգացած լեզու չի կարող գոյութիւն ունենալ: Այդ փաստը, իր հերթին, նշանակում է, որ դասական հայերենը ոչ թէ արհեստական ու ջերմոցային լեզու է եղել, այլ բազմադարյան հայ ժողովրդի շրթների վրա թրթուցող կենդանի, պերճ ու շքեղ մի լեզու, որով մարմնավորվել և դարերին է հանձնվել հայ ժողովրդի հոգեկան և իմացական հանձարը:

